

A 2296

Kirja märkide
ehf
interpunktionini õpetus.

Kirjutanud
A. Linde,
kooliõpetaja Wändras.

Tartus.

Trükitud Wilhelm Just'i kirja ja kuluga.

1881.

Cesti kirjawara Nr. 9.

Kirja märkide

ehf

interpunkcioni õpetus.

Kirjutanud

A. Linde,

tooliõpetaja Wändras.

Tartus.

Trükitud Wilhelm Just'i kirja ja kuluga.

1881.

© 1881. All rights reserved.

Revised Edition

1881

International Copyright

Zensuri poolest lubatud. Tallinn as, 16 Märzil 1881.

Printed

Tallinn, Eesti Kirjandusmuuseumi Kirjanduslik Raamatukogu

1881

Lause ja tema märgid.

Seadus valitseb maailma. — Kuhu meie ka waatame, ikka leiame seadusi. Looduses on igal pool oma kord. Sellepärast on ta nii rääkimata ilus. Seaduseta ehk korrata lugu ei kõlba kuhugi.

Rõnelemisel on ka omad seadused. Üksnes see kõne on mõnus ja ilus, mis keele seaduste järele räägitakse. Sellepärast peab iga hea kõneleja ja kirjutaja keele seadusi tundma, kui ta oma mõttid ilusaks korrab tahab ilmutada, ja tema võib neid üksnes seaduste waral mõnusemaks teha.

Sellepärast oleks meil wäga tarwis lause õpetust tähele panna, enne kui meie lause wahel märgidest kõneleme.

Tehkem seda diete lühidelt!

Inimese mõttid ei või kuulda ega näha. Nad saavad rääkides kuuldawaks ja kirjutades nähtawaks. Inimene räägib, sest et ta mõtleb. Ilmub mõte sõnades, siis nimetatakse seda lauseks.

Lause on sõnades ilmunud mõte. Igas mõttes on kõige wähemalt kaks asja tähele panna, nimelt: Subjekt ja prädikat.

- 1) inimene ehk asi, millest räägitakse, ja
- 2) see, mida inimesest ehk asjast räägitakse.

Esimene on mõera keele sõnaga subjekt, viimane prädikat. Igas lauses piab kõige vähemalt üks subjekt ja üks prädikat olema. Muudu ei olegi ta lause. Aga subjekti ja prädikati piab teine teisega kokku fiutama.

Näituseks:

Döpitt laulab, mitte Döpitt laulma.

Koer on truu, " Koer truu.

Laud on puust, " Laud puu.

Hobune on koduelajas, " Hobune koduelajas.

Döpitt, koer, laud, hobune on subjektid. Laulab, on truu, on puust, on koduelajas on prädikadid.

Lause olgu üksikus ehk paljuses.

Liisugused laused, milles üksnes subjekt ja prädikat on, nimetatakse liht lauseteks.

Subjekt ja prädikat on pääliikmed lauses. Kõrvalised (alamad) liikmed on: Täiendus (objekt); siis olekud ehk adverbid, nagu: koha olek, aja olek, kumbe olek, asja ehk põhjuse olek j. m. m. lause liikmed. Need nimetatud kõrvalised lause liikmed on kõik prädikadi sulased.

Mis on täiendus ehk objekt?

Näituseks:

Puusepp teeb tooli.

Sepp rautab hobust.

Rangur tarmitab lõnga.

Diglane halastab oma elaja peale.

Töötægija on palga wäärt.
 Kohtunif peab seaduse tundja olema.
 Jumal annab patusele pattu andeks.
 Magaja on furnu sarnane.
 Tänuilik mäletab heategu.
 Heategu ei läha wanaks.
 Wesi muudab wereks.
 Jänes jääb araks.

Need tegusõnad: tegema, rautama, tarmitama j. n. e. päriwad omale täiendust. Muidu oleks see ütlemine: Puusepp teeb, sepp rautab koguni poolit ja keele peal ripub see küsidus: Mida? (teeb puusepp — rautab sepp). See on (objekt) täiendus mis tegusõnale terwe, täielise mõtte annab. Need on isewärki tegu sõnad, mis täiendust päriwad. Teised ei päri mitte. Näituseks: mina istun zc.

Mis on koha olek ehk adverb?

Näituseks :

Kala elab wees.
 Wili kaswab põllul.
 Kristus sündis Petlemmas.
 Daimed kaswawad maa seest wälja.
 Rahwas lähab kirikusse.
 Udu tõuseb ülesse.
 Laud seisab hakna all, seal, siin.

Rääkimises on sagedaste seda kohta tarmis teada, kus midagi on sündinud, kust midagi tuleb, ehk kuhu midagi nihkub. Seda sugust koha tähendust nimetatakse koha olekuks. Selle järele küsitakse sõnades: Kus? kust? kuhu?

Mis on aja olek ehk adverb?

Näituseks:

Puud õitsevad kevadil.

Hommikul on linnud rõõmsad.

Vanaisa oli eila haige.

Ma loen nüüd.

— Rahepaisked võivad mitu päeva paastuda.

See kooli pois ei olnud esmaspäevast saadik foolis.

Ena läheb pühapäeval kirikusse.

Aeg on ühe sünduse juures nõndasama tähele panna kui koht. Seda nimetatakse aja olekuks. Aja oleku järele küsitakse järgmiste küsijõnadega: Millal? Kui kaua? Kui kaua see kestab?

Ja nõnda edasi.

Kirjamärkidest ehk Interpunktioonist.

Suhata mine.

- 1.** Kõne ajal on inimene sunnitud hinge tõmbama, puhkama, seisatama. See seisatus sünnib kindla jääduste järele. Muidu kaub kõne mõistmine ehk arusaamine, tema selgus ja iludus ära. Opetatud kõnelejal heas, mõnufas kõnes on seisju kohad. Nende asemele pannaakse kirja keeles isewärki märgid ehk täpid. Neid nimetatakse kirja wahemärkideks ehk interpunktioniks.
- 2.** Rääkimine ehk kõnelemine ei ole muud, kui mõtete kuuldamaks tegemine. Kuuldamaks saanud mõte on lause. Iga täielise mõtte lõpul on seisatus, et uut mõtet esimiseft lahutada. Kirja keeles on sellepärast täielise mõtte lõpul nõnda nimetatud lõpuseisatus.
- 3.** Mõtet ei räägita mitte alati lihtlauses ära, waid sagedaste ka laiendatud wõi kokku jäetud lauses. Seda wärki lausetes on mõne liigete jaud heas rääkimises iseäraliku heale mõnus kuulda ja nende lühemad ehk pikemad seisatused tunda. Kirja keeles pannaakse jeda mõõda

Lause liigete wahete, heale seisatuste asemele, nende hinna järele suuremad ehk wähemad kirja wahemärgid.

4. Lausete mitmesugune tuum pärib selle kohalisk kõne healt. Näituseks: oma heal on küsimisel, oma heal on hüidmifel, oma heal on käskmifel w. Et lugeja seda kõne healt ja ühtlasi ka lausete tuuma tähele paneks, on kirja keeles ka mõned isesugused märgid säetud. Neid nimetatakse lausehealemärgideks.

5. Peale nende päälausemärgide pannakse ka teisi märgisi, mida üleühtse kasu poolest wälimestes enam igapäewastes tarwitustes pruugitakse. Neid nimetatakse kõrwaliseks ehk abimärgideks.

6. Selle juhutamise järele on järgmisi kirja wahemärgisi tähele panna:

Kirja wahemärgid

Päälause m. Kõrwalised ehk abi m.

Lause seisatuse m. lause heale m.

Lõpuseisatuse m. liigete seisatuse m.

7. Kindel lõpuseisatuse märk on punkt. (.)

Meie aegse pruugi järele seisawad lause liigete seisatuse wahemärgid oma hinda mööda järjekstiku nõnda:

a. komma (,)

b. semikolon (;)

c. kolon (:)

Lause heale märgid on järgmised:

- a. mõtte kriips ehk joon (—)
- b. hüidmise ehk õhkamise märk (!)
- c. küsimise märk (?)

Kõrvalised ehk abimärgid on:

- a. Kõnemärgid ehk hanijalad („ “)
- b. sidumise joonekesed ehk lahutamise märgid (=)
- c. apostrof ehk väljatõukamise märk, sõna keskel või lõpul, kui mõni heal välja (maha) jäetakse (’)
- d. Trema, distongi ehk dopelvokali lahutuse märk (**)
- e. Kordamise märk (:, : , : :)
- f. edasijuhatusese märk (z. z. j. n. e.)
- g. järgulise ehk poolele jäetud kõne märgid (. . . ehk — — —)
- h. seletuse ehk tähenduse märk (* †)
- i. paragrafi ehk päätüki märk (§)
- k. Lühendamise märk („—“ „=“ „.“).

Esimene päätiit.

Lause seisatuse märkide pruuk.

§ 1. Punktide pruuk.

Punkt on see ainus ja selge lõpuseisatuse märk. Oma hinna järele on ta see kõige ülem, tarvilisem, tähtsam lausemärk. Teda pannakse:

1. Terwe (täielise) mõtte lõpuks. Sellepärast seisab tema iseäranis ütluse lausete, armamise lausete, ring (indirect) küsimiste, hüidmistes ja otsuse lausete lõpul. Olgu need omas vormis kas liht-, kas kokku tõmbatud-, kas kokku jäetud laused. Näituseks: Asjata elu on warane surm. Nastate wiivituist ei tehta kuudes heaks. Käbi ei kuku kannust kaugele. Surm lõpetab süi. See oli esimene walguse kiire suures pimeduses. Meie tahame kõige kõrgema Jumala peale loota ja ei taha mitte inimeste wäge ja wõimust karta. Kes mitte omas sõprades maailma ei näe, ei ole mitte wäärt, et maailm temast räägiks. Kui keegi alandlikuks jääb, mitte kiituse, waid laituse pärast, siis tema see on. Weereta oma mure Issanda peale, küll tema muretsseb meie eest. Mälestus on jäädam paradüis, kust meid keegi ei jaks wälja ajada. Luterilt küsiti Wormsi linna riigipäewal, kas ta oma õpetust waleks tahaks tunnistada.

Keiser Keero hüidis enne oma suremist, misuke kunstimees temas surewat. Üks wanafõna käseb meid, et meie õigust piame tegema ja ei kedagit kartma.

2. Punkt seisab ka lausesõlmes, kus mitu lauset terve mõtte sünnitawad. Siis ei panta punkti ialgi niisuguse sidosõna ette, mis mõlemad laused ühe wääriliseks teeb, ja iseäranis mitte niisuguse sidosõna ette, mis lauset laiendab. Näituseks:

Tundmata headus teeb nõnda palju tööd, ja ei aeg ega igawene aeg ei lõpeta seda mitte. Oma tegemine ja nägemine on kallis koolitaja, aga narrid ei taha kellegi juure kooli minna. Ara istu jenna, kus pilkajad istuwad; sest nemad on kõige wiltsamad loomade seas.

3. Punkt seisab alati ka peal- ja allkirja lõpul. Niisama ka lühendatud sõnade järel. Näituseks:

Ilmast. Raudtee. Raamatu wälja andja.
j. n. e., j. m. m., j. s. s.

4. Punkti pruugitakse lausesõlmedes semikoloni asemel, kui kõneleja tundmise järele siutud ja kokku seatud laused wäga pitgad ja laialised on ja ometegi nendest terve ehk täielik mõte läbi käib. Näituseks:

Waljus enese wasta, pehmusega ligimeste kohta ühendatud, tunnistab kõige paremat inimese loomu ehk karakterit. Aga ena-

miste pehme inimene teiste wasta on seda ka iseenele kohta ja wali inimene enese wasta, jääb ka waljuks teiste kohta. Pehme iseenele wasta ja wali teiste kohta on see kõige põlatawam inimese loomus (karakter). — Maa-ilmal lendab tuhandid pilta meie filmade eest mööda; meie näeme nende kirju kujud, naerame nende üle, nutame nende pärast ja unustame neid ära. Aga oma noorepõlwe päewi mäletame meie südameliku rõdemuga; need üksnes on meil elus saatjad; sest need üksinda juhiwad meie elu teed. — Ostad sa seda, mida sa mitte ei pruugi, siis piad sa pea ära müüma selle, mida sa pruugid. Sellepärast mõtle ikka järele, enne kui sa kopiku käest ära annad. — Palju on juba selle läbi waeleks jäänud, et nad palju asju odawaste on ostnud.

Wiimase näituse ees oli näha, et ka siis semikoloni asemel punkti pruugitakse, kui mitu lauset üheteise järele sellesamas mõttekäigus seisawad.

5. Ka järgmiste fidesõnade ette: ka, pealeselle, edespidi, wiimaks rc. pannakse semikoloni asemele punkt, kui need siutud laused laialise piiriga on. Ka selle fidesõna „ja“ ette pannakse punkt, kui algus lauses mõtte tõusmine on, nagu näituseks:

Ole iga ühe wastu alandlik ja lahke, nii palju kui sull võimalik, s. o. sinu terwed kombed olgu sõbralikud, lahked ja helled alamate wastu, ülemate wasta auupakklikud

ja oma sarnaste kohta nõnda, nagu seisak-
siwad nad sinust ühe astme kõrgemal.
Selle kõrwal pane kõik tähele, mis üle-
üldne elukombe ayustamises ja wiisakates
eluwiišides sinult nõuab. Ja see olgu su
ülem eluseadus, iga ühele mitte üksnes
nõnda palju auu anda kui tema mõistus
ja seisus pärib, waid alati pisut rohkem
kui tarwis. Maa ei ole mitte taewas,
aga weel wähem hädaorg; inimesed ei ole
mitte inglid, aga ka mitte kuradid. Ja
see olgu sull meele pärast; sest sa seisad
just selle maa peal, nende inimeste seas
omal õigel kohal.

§ 2. Komma pruuk.

See sõna komma tähendab nõnda palju kui
„piata!“ ehk lõige. Selle kirja märgi hind on
lõige pisem. Tema seisatus lõige lühem. Sellest
tuleb tema sage pruuk. Teda pruugitakse nii hästi
lauše liigete, kui ka lausete wahel. Tähele pa-
nemise wäärt seadused komma pruukimises on järg-
mised:

1. Komma lahutab **liht** lausetes ühe wää-
rilise lause liikmid, kui nad „ja“ga
ei ole siutud; nõndasama kui nad do-
pelt sidesõnadega: „nii hästi — kui
ka, ei — ega“ läbi ei ole kokku siutud.
Tema on sellega ühe wääriliste lause

Liigete lahutaja, s. o. ühe wääriliste subjektide, prädikatide, attributide, objektide ja adverbia tähenduste wahel.

Näituseks: Rõrgus, auu, wägi, wõimus ja kiitus on tühi asi. Ole alati usin, korralik, wali, töökas ja aegsaste omas ametis! Rõdem, lahkus käib üle raha wara. Kreeka-, Lõune Itaalia-, Lõune Hispaania-maa kliimat wõib juba soja maa kliimaks nimetada. Taimed tarwitawad oma kasumiseks walguft, sooja ja niiskust. Põhja põder teeb Lapulastele, Soomlastele, Samojedlastele ja mõne teistele põhja maa rahwastelle nende külma maad elatawaks elu asemeks. Inimene mõistab alles lugu pidada õõpimeduses walguseft, kõrbes inimeje armsast teretamise healeft, hädas wennalikust ja sõbralikust käeandmisest. Blücher wõitis lahingid Groß-Börschenis, Katzbachi kaldal, Belle-Alliance juures ja mitmes teistes kohtades. Austraalia maailma jagu sai alles kuuesteistkümnne, seitsemeteistkümnne ja kaheteistkümnne aasta sajades tuttawaks. — Aga hoopis teine lugu on järgmiste lausetega: Luba ma ja sõnapidama on noore ja wana asi. Kass on nii hästige kui kawal. Ei ole kiita ega soowida oma südame tunnistuse wasta midagi teha.

Seaduse wasta. On dopelt sidesõnadega, „niihästi — kui ka — ei — ega“, siutud laused pitkad, siis lahutakse neid kammaga.

Näituseks: Alpid rõemustawad inimest niihästi oma ime ilusa kõrge latwadega, kui ka oma kauni järwedega. Rahwas Eesti maal ei ole mitte nõnda haritud oma eluwiißides, ega nõnda jõukad omas elamises, kui rahwas Liivi maal.

2. Kommat pruugitakse lause ühenduses lahutamiseks kõrwalist lauset, päälausest, olgu see kõrwaline lause täieline ehk lühendatud, olgu ta ees-, wahes- ehk järel-lause. Komma seistab seda mööda alati kõrwalise lause ees ehk järel, kui need alamat seltsi sidesõnaga algawad.

Näituseks: Kubu õnn külaliseks tuleb, senna koputab kadedus ukse külgi. Kes oma filmi lahti ei hoia, see piab raha kufru lahti tegema. — Need rõemud, mida meie teistele walmistame, on need kõige auusamad ja kallimad. Puud piab siis paenutatama, kui ta weel noor on. Üks Jumal elab, kes nuhtleb ja kätte maksab.

3. Kommat pruugitakse lause jölmes siis, kui siutud laused mitte täielised ei ole, ehk waga lühikesed on.

Näituseks: Häid wanafõnu, tulusid õpetusi piab õpitama, mitte üksnes kuuldama.

Enimese waim ei seisja iialgi, waid läheb kas edasi eht tagasi. Wiha on ühepoolik, aga armastus weel enam. Mõnigi asi on hästi wälja mõeldud, aga halwaste ära toimetatud. Wärskes õhus liikumine ja käimine on terwisele hea, sellepärast on see igauhele soowida. Iludus kaub, wagadus jääb.

4. Komмага lahutakse lühikene kiillause ja hüidesõna.

Näituseks: Noore põlwe kaunid päewad, jeda mõtelge küll, ei tule iialgi tagasi! „Mina olen,“ ütles Jumal Siinai mäelt, „Jehooma sinu Jumal.“ Walgus, kallid sõber, on meie elu esimene tingimine.

a. Komma pannakse lause liigete järgmiste sidesõnade pruukimises: Ka, pealeselle, üleselle; mitte üksnes — waid ka; eesvalt, siis, sellepeale, pea — pea 2c; osalt — osalt, ühelt poolt — teiselt poolt; nimelt, iseäranis, nagu, kui.

Näituseks: Metallisi leitakse puhtalt, ka segi teiste olustega. Afrika maa kliima ei ole mitte üksnes palaw, waid ka kuiv. Eesvalt külwetakse, siis lõigatakse. Liimi maa on osalt mägine, osalt lagendik. Mitmed alamad metallid on väga kasulikud, nimelt raud. Enimese elu ei ole mitte söömine ja joomine, waid terve ihu ja waimu jänu ära pruukimine. Ise ennast ära tunda on raske asi, aga väga pühitsew. See tegu oli seaduse wasta, sellepärast nuhtluse wäärt.

b. Seaduse järele lahutakse igat lühendatud kõrvalist lauset päälausest komma läbi, aga siis kahe komмага, kui see kui wahelause kirjutatakse. Aga järel tulevad näitused on seaduse wasta, nimelt: kui nimi omandusega ühendatud ühte ja sedasama asja tähendab, ja siis on see kõrvalise lause lühendus ehk apposition.

Näituseks: Friidrih Suur, Peter Suur, Aleksander (Gsimene) I, Heinrich linnutaja, 2c.

c. Kommat pannakse ka walu ehk rõemu hüidmise ja niisuguste sõnade järele, mis kõne kinnitab ehk mõne muu asja pärast lause ees otsas seisab, nagu:

Ah, ma ei wõi senna enam midagi parata!
Jah, see on tõeste nõnda! Ei, seda ma ei jalli mitte! Tõeste, see oleks liig! Lühidelt, jull ei ole õigus! 2c.

§ 3. Komma pruuk „ja“ ja „ehk“ ees.

A. Komma pruuk „ja“ ees.

Kui pääseadused komma pruukimises „ja“ ees on alamal kahes punktis näha:

1. „Ja“ ette kirjutakse üksnes siis komma, kui ta grammatikliku täielise lause ees seisab, et lause, mis „ja“ = ga algab, mitte selle eesolewa lausega kokku ei ole tõmbatud.

Näitusüks: Loomus juhatab meie waimu wagadusele, ja wagadus juhatab teda loomu juure. Elu juhtumistega ei wõi mitte igawest seadust teha, ja õnnetus lendab tuule tiiwul. Meie auustame nende mälestust, kes meile elus armsad ja kallid oliwad, ja ehitame hea meelega nende haudu.

2. „Ja“ ees ei seisja seaduse järele iialgi konna, kui „ja“ üksnes kahe lause liigete wahel seisab.

Näitusüks: Lubada ja sõna pidada on noore kui wana kohus. Kolumbus arwas teine pool Atlantia merd India olewat ja sõudis julgeste õhtu poole.

Ülemal nimetatud seaduste wasta on järgmised punktid tähele panna:

Kui kokku tõmbatud lauses „ja“-ga wäga laiendatud prädikat eesminema lausega ühendakse, siis pannakse kõnelemises tarwiliku liigete seisatuse kohale üks konna.

Näitusüks: Veel ikka mõtlen ma rõemuga oma reist peale Helwèzia maal, ja mäletan hea meelega sealset nii rohket mõedul mulle osaks saanud loomu iludusest.

Chf:

Tema tahtis walitseda, ja tahtis (siisgi) teenida. Tema tundis ennast wäga pa-handatud olewat, ja soowis sellepärast kätte maksta. Chf: Tema on liht, karst, ja

seal juures terve nagu kala. Tee tööd ja ära mängi!

B. Komma pruuk „ehk“ ees.

Siin on järgmised kaks seadust tähele panna:

a. „Ehk“ ette kirjutatakse siis komma, kui ta vasta poolest (Gegensatz) tähendab, s. o. kui ta „kas“ sõnaga ühe vääriline on, olgu see sõna kirjutatud ehk mitte. Näituseks:

(Kas) teie ei tunne mind mitte, ehk teie olete tige. Sulane pidi oma peremehe tahtmist tegema, ehk tema pidi ennast teenistusest lahti ütleva.

b. „Ehk“ ees ei seisa mitte komma, kui ta ühe väärikest tähendab, s. o. kui ta ühe sarnasi ehk ühe väärikesti sõnu siub. Näituseks:

Hollandimaa talupoeg olla termometri ehk sojandetja välja arvanud. Joon mõib kõver ehk dige olla.

§ 4. Semifoloni pruuk.

Semifolon on pikem seisatuse märk, kui komma. Teda pruugitakse lausete, aga väga arva lauseliigete lahutuseks.

Kõige kindlam seadus selle juures on:

Semikolon lahutab lause sõlmes ühe väärilised laused; olgu nad ilma sidosõnadeta ühe teise järel ehk sarnaste sidosõnadega siutud.

Näituseks: Töö on inimese ehe; õnnistus on waema hind. Noormees purjutab tuhande mastilise laewaga maailma meresse; wanate sõuab waitfelt järele jäänud lootfikul sadamasse. Teadus on tahtmise käsi; Önn, kellel kumbgi ei wäsi! Puud on noorelt painutada, Suhan Zukuna juhata; Pall läab katgi painutades, Suhan jambfiks juhatahes. Ükski sind wõi rõemu randa ainult oma kuklal kanda; ise piad sa hoolega fenna poole tõttama. Öhnus on piina hallikas; ees malt on ta äritaw okas kasu püüdmisele, siis südame mure ja häda wara hoidmises; wiimaks teeb ta surmagi libedaks. Kord piinawad meid ihu walud, kord selle maailma kisa ja kära; kord sõdib meie eneste südames üks waenlane, kes sa gedamalt wõidab kui langeb.

Seaduse wasta. Semikoloni asemel pruugitakse komma, aga sellega lükatakse semikolonit üks aste madalamale. Nõnda sama pruugitakse ka siis semikoloni asemelle komma, kui laused kokku tõmbatud ehk lühikesed on.

Näituseks: Öpi elust enesest, ta on tõsi igawest. Ei laps nii ruttu unusta, mis

ise kofku punus ta. Kui wiim ja soojus ühes nõuus, siis laulab ruttu taime tõuks. Pikne küll pilvedest müristab waljust, wiim aga äratub taimesi kaljust. Inimese waim ei seisa iialgi, ta lähab edasi ja tagasi. Gludus kaub, wagadus jääb. Noor wõib furra, wana piab surema.

1. Semikoloni asemel pruugitakse punkt, kui siutud laused pitgad on, ja rääkija otsuse järele igal lausel täielik mõtte piab olema. Näituseks:

Waljus enese wasta, pehmusega ligemeste kohta ühendatud, tunnistab kõige paremat inimese loomu ehk karakterit. Aga ena-
miste pehme inimene teiste wasta on seda ka iseene kohta ja wali inimene enese wasta, jääb ka waljuse teiste kohta. Pehme iseene wasta ja wali teiste kohta on see kõige põlatavam inimese loomus (karakter).

2. Semikolon lahutab eeslauset järel-
lausest mitme wõrra kofku seatud lause-
setes, milles kõrwalised laused kui eeslaused seisawad, aga päälause näitab nagu järellause olewat. Ta on kaheliikmelise lausesõlmiku sarnane. Et eeslause kofku jäetud lause on, siis on selles komma juba kui liigete seisatus pruugitud. Näituseks:

Kui Jumal algusel looduse wägesi liikuma panni ja loomise toimetuseks sügawuste üle lehwitas; ja kui sügawused lõhkesiwad,

mäed ülesse tõusivad, jõed lagendikusi kast-
sivad ja meed järvedesse kogusivad: siis
loi ta suurt Alpi mägestiku oma õitsema
orgudega; siis sündis jõgi ja rüpest kalju
künkala. — Et selle pärli leiaks, mis minu
waimu hoiaks; et maailm mind ei fiu, ei
oma wõrku tiju: see on mu eesmärk elus,
mis mulle seadnud Jeesus. — Dõpitt hüiab
rõemuga, kuuled ja ehk kuulmata; lillid
dõitswad lustiga, waatad ja ehk waatmata.
Laulik, lugusi ja loo! Kõnni kõrgel, waata
maha, kui ka tuimad sind ei taha! — Kes
enesele warandust ei kogu, et seda teistele
jagada; kes oma isa ja ema, naese ja laste
heaks ei ela; kes ligimesi ei armasta, ega
nende rõemust ei hooli: see on kui wares;
ta elab warastatud warast.

3. Semikoloni pruugitakse pealeselle veel siis
kõmma asemel; kui üks suurem lauseliige ära-
lahutakse, milles juba kõmma on pruugitud.

Näituseks: Peter I. püüdis Shtu Euroopa
elukombid ka oma riigisse tuua, mille wasta
Benelased küllalt tõrkusivad; kohtunikusi
haris ta mitu korda oma krepiga läbi; wai-
mulikutele wiskas ta oma mõega laua peale
ja hüüdis: Siin on teie patriark!

Nõndasama on lugu kõmma pruukimisega ei
ühegi märgi asemel. Näituseks:

Et kirjstud ja lastid täis kallimat wara;
Woff muriseb kätte all hilja ja wara, ja

hiilgawas lapides kogub ta ka neid kangaid ja villu, ja seab waranduse juure ilu ja hiilgust, ja ei puhkagi.

§ 5. Koloni pruuf.

Kolon on dopeltpunkt, mille järele ülepää uus, tähtjas mõte räägitakse. Teda pruugitakse:

1. Sisse juhatawa lause järele, kui ühe- või mitme asju ülesse loetakse. Näituseks:

Balti kubermangude suuremad jõed on: Emajõgi, Narva, Pärnu, Salatsi, Koiva, Düüna j. n. e.

Nimetatakse aga vähe sõnu, ja on need- samad eesminewa sõna seletuseks, siis pannakse üksnes koma. Näituseks:

Kolm okaspuud, (nimelt) kuusk, mänd ja kadakas, on meie maa metsades kõige rohkem leida.

2. Kolon seisab kätte rääkimise kõne algusel, millel kõne algus lause eel käib.

Näituseks: Neljas käsk käseb: „Sina piad oma isa ja ema auustama.“

Ring kätte rääkimises (indirect) pruugitakse koma, kui kätte rääkimine kormaliseks lauseks muudetakse.

Näituseks: Neljas käsk käseb, et sa oma isa ja ema piad auustama.

Kui iseäralik koloniiseloumus (karakter) ja tarvitus on järgmine: Tema järele tuleb midagi, mis väga tähele panemise väärt on — eespool olnud asja meele tuletada ehk seda sama korrata. Näituseks:

Päike annab maale ja kõige teiste planetidelle elavaks tegemat valgust, milleta inimene oma töös õite kimpus oleks; ta annab nendele ka kasvamises ja kasumises siigitawat sooja: tema on see heategeja ema kõige planetide üle. Lapsed ostavad oma mängutes igast asjast midagi enestelle teha: kepp on nende hobune, tükk puud nende mõek, riide nuustak nende titt ja iga nurf nende onn.

a. Kolonit pruugitakse kaheliigete lause sõlmikus, eeslauset järellausest lahutada. Semikolon on juba liigete seisatuseks pruugitud. Niisugusel kohal on kolon healetõstja. Näituseks:

Kellele ükski maa peal tänu võlgu ei ole; kes ära sureb ilma heategemise jälgegi oma wendadelle päranduseks jätmata: see on tõeste asjata elanud.

§ 6. Mõtte märgi pruuf.

Mõtte märki pruugitakse:

1. Lõpuseisatuse mõnuks, nimelt punkti järele, kui üks suurem mõtete rida on lõpnud

ja õiguse pärast uus rida peaks kirjutatama, aga mida mõne välimise asja pärast mitte ei taheta.

- 2.** Et midagi ootamata asja ehk iseäranis tähele pandawat mõtet elawaks teha.

Näituseks: Patud nogelesiwad ühe teisega, kes nendest maailmas kõige wahwam kurja sulane olnud; wõitu sai — kõrkus. Mis nutab meie sees, kui nõdrus wõitleb puudusega, kui puhtus hirmutamise ja hooplemise lõõke kannatab? Mis hõiskab wõidu rõemus meie rinnas, kui tõde tõuseb ja wale wajub? — Usk Jumala sisse.

- 3.** Kui ühte pikemat kiillauset, mis eesolewa mõttega mitte üsna ühes ei seisa, tahetakse õiete elawaks teha. Näituseks:

Nooruse aeg — ta on ju see kõige kaunim inimese elus — kui kiirelt lendab ta mööda!

Lühikesed wähe tähendused, mis mitte tähele pandawaks ei taheta teha, kirjutatakse kommade ehk klammerite wahese.

Näituseks: See olli (õigust ütelda) jõeldus. Mina soowin, Teie teate seda, Teile head.

- 4.** Kui kõne meelega poolele ja edasimõtlemine lugeja hooleks jäetakse. Näituseks:

„Paksu pakule pruugitakse“ — see wana sõna tulli mulle meele — aga mina häbenesin paks talw olla.

5. Et maha jäetesi laulu jalmidest tähendada.

Näituseks:

kes on kõik targaste seadnud,
kes juure hoolega vägewast ikka find
saatnud.

6. Et kõne sees, iseäranis enesega rääkimistes.
seisatusi, kassipidi mõtlemisi ja järele
arvamisi nähtavalt tähendada. Näituseks:

Kus ma olen? — Pikkane pime katab
mind! — ma olen maas — woodis ma
ei ole! — Mu pää on segane — oeh!
ma olen tõeste kõrtsi laua all! —

§ 7. Klammre pruuk.

Klammert pruugitakse sõnade seletamise juures
kõrvalise mõtete sisse piiramiseks. Muidugi
räägitakse kõnes ehk kirjas niisugusi kohtasi mada-
lama healega ehk, neid jäetakse lugemata.

Näituseks: Lott (Abrahaami wenna Haa-
rani poeg) walis enesele Jordani lagen-
dikku (mis kui paradüüsi ilus õitses) karja-
maaks. Mitte, mis sa näed (ka elajas
paneb tähele); mitte, mis sa õpid (ka ront
õpib); waid, mis sa mõistad ja aru saad
— — — see oled sa ise.

4. Ring küsimiste (indirect) järele ei pruugita küsimise märki. Näituseks:

Luterilt küsiti Wormsi linna riigipäewal, kas ta oma õpetust tahta maha jätta. — Kas ta oma õpetust tahta maha jätta, küsiti Luterilt.

Küsimise märgi pruukimises jääb veel laiemalt nimetada:

- a. On küsilause kokku säetud lause, siis seisab küsimise märk alati terve lause lõpul, ja mitte koha päälause järele. Seesama lugu on iga tahes, kui mitu ühe teise järele tulewat küsilauseid kokku tõmbatud laused on.

Näituseks: Kas on see õigus, inimeste juttu kuulata, kui see ka kes teab kui tähele panemise väärt oleks, ja sellest hoolida, kui meid meie oma mõistus ja kohuse täitmise tundmus teiseti sunnib tegema. — Kust ja tuled punases riides ja värwid legendiku rohelist muru?

- b. Kui mitu küsilauseid ühe teise järel seisavad, siis on seda tähele panna, kas iga lause üksikult täielik ehk, kas need laused mõtte järele nii lähedalt ühe teisega sugulased on, et kõik kokku terve mõtte sünnitavad. Esimise tingimise järele seisab iga üksiku, viimase tingimise järele aga viimase lause lõpul küsimise märk. Näituseks:

Esks pia igauks waimu harimist püüdma, olgu ta kes ta on?

Esks pia igauks waimu harimist eden-
dama ja selle inimeste sugu päätarwituse

eesi kõik oma elu jõudu ära pruukima? — Mille sees ujub see määratu taewa lautus, ja misjugused laened uhwad tema mõetmata kalbid?

e. Retõrika ehk kunstkõne küsimiste juures on kaks asja tähele panna, nimelt: kas on küsidus just küsimine ehk, küsides tundmus või soow. On ta küsidus, siis pannakse küsimise märk, aga kui küsides soow, siis õhkamise märk. Näituseks:

Kas võib ka wiina marju noppida fibu-
mitsadelt ja wiigi marju ohakadelt? —
Misjuguse pärli wiskasin ma maha! Mis-
juguse taewa õnne olen ma ära põlganud!

§ 9. Ohkamise märgi pruuk.

Ohkamise märk seisab iga lause ja sõna järele, mis ühte elawat tundmist ilmutab ja sellepärast elawa healega räägitakse.

Seda pruugitakse:

1. Soow- ja hüidelausete järele, kui nad elawat tundmust ilmutawad, kus ta ka ühtlase lõpu seisatus on. Näituseks:

Kuis weereb kuldne päike ja kaub tema läige siin õrnast õhtu hõlmasse! Minu kallis oma keel, oh kui kallis oled sa, oh

kui ilus sinu heal, oh kui kenast kõlad sa!
— Wiibigu iga mees waitfelt oma rõemu
fees! — Häda teile, te' wariseerid ja kir-
jatundjad! — Minge mu filmist! Kui kau-
nist kõlab sarwe heal! Pia kinni! Kasi
wälja!

Kui hüide lauses ei ole elawat tund-
mist, siis tohib lõpu seisatuses ka punkti panna.
Näituseks:

See õigust ja ära kardad kedagi. Spi õnne
tabama; sest õnn on ikka saadamas.

2. Karjatamiste järel, mis järskust
tundmisest tõuseb. Näituseks:

Ah! Oh! oeh! hurraa! ai! ptuiii! toooh!
hurjeh! Säh!

3. Hüide sõna järel, mis ülendatud
healega räägitakse. Näituseks:

Evangelium, sa rõemu sõnum! sa hele täht
öö pimedal! Usu õpetus, sa rahu sõnum!
Kallis sõber! Armas sõber!

Ei räägita hüidesõna mitte ülendatud
healega ja seisab ta woolamas kõnes, siis kirjuta-
takse enamiste sedit, nagu kiillauset, kommade
wabele. Näituseks:

Kui kaua, kallis sõber, on mull käia kuni
selle linnani, mis sealt kaugelt on näha?
Roormees, teie olete liig kärmas.

a) On üks järsk tundmuse ilmutaw hüide, soo-
wi- ehk käsiklause üks kofku seatud ehk
kofku tõmbatud lause, siis seisab õhka-

mise märk selle terve lause lõpul. Näituseks:

Tunneksime meie ometi ära, mis iga üks tõeste on! — Oleks ma see hallikas, mille kaldal remmelgas oma offi lautab, wäsiind reisjat kosutab!

b. Käib karjatamine ühe hüidelause ees, siis kirjutatakse alati õhkamise märk alles selle lause lõpul ja lause lahutatakse karjatamisest koma läbi. Näituseks:

Oh, kui selle oru põhjast, milles niiske udu lendab, leiaksin ma peasemist! O, kuis õnnelik ma oleks!

c. On need karjatamised, a h, oh, mm. järgmise lausega nõnda ühte sulatatud, et kõnes seisatust ei tehta, siis jääb koma kirjutamata. Näituseks:

Oh wõiksin ma ometi mägedel sinu armjal walgulsel kõndida! O waike elu metsas! O armas, kallid kodupaid! Di kui nobest nii kui tuul! lendas mööda püssi kuul!

d. Ka otsuse lausetes kirjutatakse õhkamise märk (hüidmise märk), kui ta järsku tundmist ilmutab.

Näituseks:

O heldeke, küll on elu kallid! Selle majale ei ole mitte enam meistert waja!

Kolmas päätükk. Kõrwalise- ehk abimärkide pruuk.

§ 10. Kõne märk.

Kõne märki pruugitakse:

1. Kätte räägitud kõne algusel ja lõpul ehk, sõna sõnalt ära kirjutamise juures mõnest muust kirjast ehk raamatust, et need mõetud (laenatud) sõnad enam silma puuduksiwad. Näituseks:

Pärast lahengit Zela juures kirjutas Zäsar Rooma linna: „Ma tulin, nägin, mõitsin.“ Seitsmenda käsu sõnad on: „Sina ei pia mitte warastama.“

Jeesus ütles jüngritelle: „Laske need lapsukesed minu juure tulla ja ärge keelge neid mitte, sest niisuguste pärast on taewariik.“

Üteltakse niisuguse kõne wahel midagi, siis piab kõne märke uueste kõne lause algusel ja lõpul pandama. Näituseks:

„Kui ma mitte Aleksander ei oleks,“ ütles Aleksander Suur kord pärast kõnelemist Diogenesega, „siis tahaks ma hea meelega Diogenes olla.“

Lause lõpul pannakse kõnemärgid alati pärast lausemärki.

Kõne märke pruugitakse:

- 2.** Sõna algusel ja lõpul ehk iseäraliku nimetamise juures, et seda hästi tähele pandavaks teha. Näituseks:

Napoleon I. teadis koe, kui tema wasta „see wana husar“ (Blücher) seisis. See sõna „paradiis“ äratab meie südames rõdemust tundmist.

§ 11. Sidetriipjud ehk lahutuse märgid.

Neid määrke pruugitakse järgmistes kohtades:

- 1.** Silpide lahutuseks (ka healde) mitme silbilistes sõnades, kui ruum ehk mõni iseäralik tarmitus niisugust lahutust tarwilikuks ehk soowitawaks teeb. Näituseks:

Koi = du = pu = na, ju = tus = ta = mi = ne,
kõ = ne = le = mi = ne. j. ff.

- 2.** Põhjuss- ja juhatuses sõna lahutuseks mitme kortselt kokku säetud sõnades, et liig pikku sõnu ette ei tuleks; ometi ei ole niisugune kirjutamine üleühtselt pruugitaw. Näituseks:

Raudteewancrete = wabrik, Aurulaewa = sõi-
tude = selts, Riigiwõlgadeta sumisekassa = ametnik,
Kirjameeste = selts, Paulu = selts, Tulekustu-
tajate = selts, Ihu = film.

Side määrke pruugitakse:

- 3.** Sõnade wahel, mis kokku seadmisi sünnitawad, et nende sõnade kokku olemist tähendada. Näituseks:

Tartu = Tapa = raudtee, Wana = Wändra-
Tiidu, Schleswig-Holstein, Anhalt-Bernburg-
Rothen-Deffau, Willandi = Pärnu = tee.

4. Kui päris nimi ehk ameti nimi oman-
duse sõna läbi ligemalt seletatakse.
Näituseks:

Uue-Wändra, Lõune-Benemaa, Põhja-
Rootsimaa.

5. Kui tabel ehk mitmel kofku säetud
sõnadel üks ja seesama põhjus sõna
on, mida mitte iga sõna ees ei taheta
ütelda, ehk kui mitme eesilbi pärast
seesama tüwi sõna on. Näituseks:

Maa = ja merewägi, pealt = ja alllöödam. j. ff.

Hea meelega ei pruugita mitte fidekriipsa;
kui kofku säetud sõnadel üks ja seesama juha-
tuse sõna, ei kirjutata mitte: Peresulane ja
tüdruk, nädalitöö ja =palk, tagasiminna ja =sõita.

§ 12. Apostrof ehk haagifene.

Apostrofi pruugitakse üleühtse maha
jäetud wofali ehk heale asemel, mis
just omal kohal piaks seisma, kõige sage-
damalt e, arwemalt i asemel j. n. e.

Näituseks: Kallis koht on tähte taga,
Kus meid jälle ühendaks!

Kes siit ära lahkund waga,
Teda senna kutsutakf'.

Apostrofi pruugitakse kõige sagedamine luule-
tustes.

§ 13. Teised abimärgid.

1. Tremat ehk lahutuse märki pruugitakse wõera keele sõnades, kui piab tähendatama, et faks koosseiswat wõfali mitte distongiks ehk pitgaks healeks ei muudeta, waid lahutatud wälja räägitakse, s. o. iga ühele oma heal jäetakse. Teda pruugitakse alati wiimase wõfali kohal. Näituseks:

Thai-wan, (linn Hiina maal)
Tarai (Mudane maa lõuna pool Himalaiat)
Atair (ühe taewa tähe nimi) im Sternbild
des Adler.

2. Kordamise märka pruugitakse salmides ja laulu sõnades tähendamiseks, et seesama salm ehk lause weel kord lauletakse.

Näituseks: Jeesu ristist :; ehk |:—| tahan
mina rääkida.

3. Edasi juhutuse märki (j. n. e.; (mm.) j. m. m.; (ff) j. f. f.) pruugitakse, kui alustatud kõne edasi minek lugeja oma mõtelda piab jääma.

Näituseks: Koduloomad on: Hobune, lehm,
lammas, siga m. m. ehk: j. n. e.

4. Poolitud kõne märka pruugitakse tühja kohtade täitmiseks. . . . ehk — — — —

5. Tähenduse märka (*, †) pruugitakse nii-
sugustes kohtades, kus väljapool kõne tähendusi
tahetakse teha. Mitme kortse tähenduste juures
ühe ja sellesama lehe külje peal ülendatakse neid
märka kõige rohkem 3—4 korda, siis pruugitakse
teisi märka, nagu: numrid, kirjatahta j. n. e. kui
seda aga selle lehe külje peal veel tarvis on.
6. Paragrafi märk §§ tähendab väiksemaid
jagusi suuremast tükist. Ehk: Tema on pää-
tüki märk.
7. Lühenduse märk. Lühenduse märgi asemel
pruugitakse mitme jagusi märka:
- a. selle sõna asemel „kuni“ numrede juures „—“
Näituseks: Kolmekümne aastane sõda kestis
1618—1648. j. n. e.
- b. selle sõna asemel „ühesarnane,“ ühesuurune, on“
kirjutatakse rehkendamises „=“ ja „ja“ asemel
„+“ kord „×,“ jagu tähendus „:“ Näituseks:
 $3+4=7$. j. n. n.
- c. Punkt ära lühendatud sõnade järele.
Näituseks: rubl. kop. j. n. Aga ka arvude
järele, küsimise pääle „mitmes?“ 1. 2. 3.
10. Mail. Peter I.

